

Položaj Dalmacije i hrvatski preporodni pokret do 1883. godine

Sažetak

U radu se pokušava putem obuhvaćanja šireg vremenskog raspona, kao i promatranjem više aspekata vezanih uz upravu, političke prilike, jezik, sastav stanovništva, te preporodne tendencije, odgonetnuti razloge zaokretanja dalmatinskih društvenih slojeva u smjeru prihvaćanja hrvatske nacionalne ideje, ali i pitanju službenosti i uporabe hrvatskog jezika u javnom životu. Koristeći dostupnu literaturu rad se posebice osvrće na razdoblje 1860-ih godina kada se uvriježila južnoslavenska (ilirski) ideja pomoću koje su se preporoditelji politički organizirali, te provodili svojevrsnu agendu među svim društvenim slojevima s ciljem transformiranja nacionalnog osjećaja. Ključnim mjestima širenja prvotno ilirske, a zatim hrvatske nacionalne ideje postale su čitaonice, uz proaktivan napor dalmatinskih preporoditelja u uvođenju hrvatskoga jezika unutar višeg školstva. Naposljetku, prevladalo je neiscrpno dugogodišnje zalaganje dalmatinskih preporoditelja, nasuprot podupirateljima slavo-dalmatske ideologije u transformiranju nacionalne svijesti i uvođenju hrvatskog jezika u službenu uporabu na području Kraljevine Dalmacije.

Ključne riječi

Dalmacija, Habsburška Monarhija, 19. stoljeće, hrvatski narodni preporod, hrvatski jezik, Narodna stranka, Autonomaška stranka

1. Uvod

Pojava nacionalne ideje i integracijskih pokreta, poput hrvatskog narodnog preporoda, uvelike je utjecala na političko-društvenu situaciju Europe, pa tako i Dalmacije koja se u XIX. stoljeću našla u svojevrsnoj dilemi. Glavni pro-

blem Dalmacije nalazio se upravo u shvaćanju treba li se nastaviti razvijati kao samodostatna regija s vlastitim kulturno-jezičnim odrednicama nasuprot ostalim krajevima Habsburške Monarhije ili bi pak trebala pristati uz ideju sjedinjenja s Banskom Hrvatskom od koje su ju, unatoč historijskim, etničkim i jezičnim vezama, ipak dijelila stoljeća. U ovome radu naglasak će biti na kulturnim nastojanjima hrvatskih preporoditelja u Dalmaciji s ciljem širenja hrvatskoga jezika u administrativnoj i književnoj upotrebi, odnosno načinu na koji je propagirano proglašenje hrvatskog jezika službenim, zatim na sastavu elite dalmatinskog ogranka pretpreporoda i preporoda, načinu i mjestima njezinoga obrazovanja, te tome kako su ustvari dalmatinski intelektualci uopće došli u kontakt s ilirskim pokretom. Analizom političke situacije XIX. stoljeća i razvojem hrvatskog narodnog preporoda do 1883. godine u Dalmaciji, pokušat će se prodrijeti u srž poimanja zašto su se Dalmatinci priklonili ideji ilirskoga pokreta, a zatim hrvatstva, umjesto da su književno-kulturnim putem nastavili razvijati vlastitu pokrajinsku nacionalnu dalmatinsku svijest.

2. Odnos Monarhije prema Dalmaciji do 1850-ih godina

Početak XIX. stoljeća obilježen je razdobljem revolucionarnih i Napoleonskih ratova, u kojima je aktivno sudjelovala i Habsburška Monarhija. Nakon smrti Leopolda II., cara Svetog Rimskog Carstva i ugarsko-hrvatskoga kralja, na prijestolje je 1792. godine došao njegov sin Franjo II. s kojim je započeo konačan francusko-habsburški sukob. Upravo nakon Prvog koalicijskog rata, odnosno mirom u Campoformiju 1797. godine Habsburška Monarhija izgubila je područja Austrijske Nizozemske, Lombardije i lijeve obale Rajne, dok je stekla Veneciju, Istru i Dalmaciju. Završetkom Trećeg koalicijskog rata, odnosno mirom u Požunu 1805. godine, teritoriji Istre, Dalmacije i Venecije pripali su novostvorenom Kraljevstvu Italije, satelitskoj francuskoj tvorevini, sve do 1809. godine kada su uspostavljene Ilirske provincije.¹ Područje Ilirskih provincija

¹ Ilirske provincije su naziv za teritorij pod francuskom upravom koji je nastao poslije mira u Schönbrunn, a obuhvaćaju razdoblje od 1809. godine do 1813. godine. Teritoriji koji su činili Ilirske pokrajine su zapadna Koruška s Villachom, Goriška, Trst, Kranjska s Pazinskom grofovijom te civilna i vojna Hrvatska između Save i mora koje su Habsburgovci predali Francuzima, kao i do tada osvojene provincije na obali i unutrašnjosti, odnosno Dubrovnik, bivša mletačka Dalmacija i Istra; Erich Zöllner, Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, prev. Ana Vlatka Dujčić, Sanja Ledinčić (Zagreb: Barbat, 1997), 220-226. Više o ulozu, povijesti i značaju Ilirskih provincija pogledati u: Franjo Šanjek, ur., *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.) / Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina* (Zagreb, Zadar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010); Josip Kolanović, Janez Šumrada, ur., *Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa/ arhivski vodič* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005); Lujo Matutinović, *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, s francuskog prevela Jagoda Milinković (Zagreb: Školska knjiga, 2009); Ivan Pederin, *Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju (1797.-1813.) / Uspomeni Vjekoslava Maštrovića* (Zadar: Matica hrvatska, 2015); Stjepan Lapenda, *Gospodarstvo i financije u Napoleonovoj Dalmaciji* (Split: Hrvatsko-francuska udruga, 2009); Ivan Avakumović, „An

formalno je ustupljeno Habsburškoj Monarhiji tek 1815. godine na Bečkom kongresu, te su teritoriji provincija reorganizirani na način da su u Kraljevini Dalmaciji umjesto francuskih zakona uvedeni austrijski, a dužnost pokrajinskog providura zamijenjena je namjesnikom koji je objedinjavao civilne i vojne ovlasti s time da se nalazio pod izravnom upravom Dvora. Uz namjesnika organizirana je i Zemaljska vlada Kraljevine Dalmacije. Upravno se teritorij Dalmacije dijelio na okružja sa sjedištima u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, dok su se okružja dijelila na kotareve, a kotarevi na općine.² Francuska i habsburška uprava su, prema mišljenju povjesničara Trpimira Macana, talijanskim činovnicima koji su posljedično unosili talijanski jezik i kulturu preplavile dalmatinske gradove, te time indirektno potpomogle prikazati lažan talijanizirani gradski i javni život.³ Habsburška uprava otvoreno je favorizirala talijanski jezik i proglasila ga službenim i nastavnim jezikom 1816. godine. Shodno tome, hrvatski se jezik učio u prva dva razreda osnovne škole zajedno s talijanskim, dok je u kasnijem školovanju prevladavao samo talijanski jezik, iako je bilo poznato, putem popisa stanovništva, da su najveći dio populacije dalmatinskoga područja činili Slaveni⁴, nasuprot talijanskoj manjini.⁵ Zemaljska vlada Kraljevine Dalmacije je upravo među Talijanima⁶ regrutirala upravno-sudsku i policijsku birokraciju pomoću čega se stvarao glavni oslonac vlasti. Iako je Habsburška Monarhija svoju vlast u Dalmaciji legitimirala putem hrvatske krune, odnosno konstatacijom da se radi o dijelu Hrvatskoga Kraljevstva, svaki pokušaj ujedinjenja Banske Hrvatske i Dalmacije odlučno je zaustavljan, čemu svjedoči činjenica da je u administraciji ostao talijanski jezik, kao i da je Dvor ignorirao zahtjeve Sabora za sjedinjenjem.⁷ Dakle, osim

---

Episode in the Continental System in the Illyrian Provinces," *The Journal of Economic History* 14/3 (1954): 254-261.

- ² Jaroslav Šidak, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret* (Zagreb: Školska knjiga, 1990): 92; Nevenka Bezić-Božanić, „Kulturna zbivanja u srednjoj Dalmaciji u preporodno doba," *Dani Hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 24/1 (1998): 575.
- ³ Trpimir Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, 2. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 271.
- ⁴ Misli se dakako najvećim dijelom na hrvatski etnos, odnosno govornike hrvatskoga jezika, ali manjim dijelom i srpskog. Nazivan je još narodnim jezikom, ali i srpsko-hrvatski, slovinski, slavenski.
- ⁵ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 93-94. Takav odnos prema Talijanima možemo shvatiti na dva načina: prvi je da se Dvor oslanja na učeniju i pismeniju populaciju u upravi (veliki dio tadašnjih intelektualaca i činovnika bio je talijaniziran, no veoma malo je bilo etničkih Talijana), dok bi drugi razlog bio svojevrsan „preodgoj“ stanovništva u Dalmaciji kako se ne bi politički povezalos Banskom Hrvatskom.
- ⁶ Možda bi bilo pravilnije koristiti pojam talijanaši jer se u većini slučajeva ne radi o etničkim Talijanima, već talijaniziranim osobama koji su najčešće poznavali i narodni jezik.
- ⁷ Tomislav Markus, „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918./ Osnovne smjernice političke povijesti," u *Temelji moderne Hrvatske/ Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 23; Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 92-93.

političke odvojenosti Dalmacije od ostalih hrvatskih zemalja, velike poteškoće stvarala je činjenica da unutar ta dva politički odvojena dijela struktura stanovništva nije bila niti približno ista. Primjerice, na teritoriju Banske Hrvatske do ukidanja kmetstva stanovništvo se dijelilo na plemstvo⁸, građanstvo⁹, svećenstvo i kmetove¹⁰, dok se područje Dalmacije sastojalo od komunalnog društva mediteranskog tipa¹¹, a u zaleđu je bio prisutan kolonat.¹² Takve socijalne razlike uzrokovale su i stvaranje različitih mentaliteta zbog kojih je mogućnost međusobnog približavanja Banske Hrvatske i Dalmacije, kao i širenja budućih preporodnih ideja, uvelike otežana.¹³ Zanimljivo je tumačenje Pietera M. Judsona koji navodi da je Dvor ograničena novčana sredstva trošio najvećim dijelom na centralizaciju uprave Kraljevine Dalmacije¹⁴, umjesto na resurse koji bi pomogli u razvitku lokalnog gospodarstva ili pak kulturne djelatnosti. Takva situacija mogla je u očima prosječne osobe toga doba veoma lako prikazati Habsburšku Monarhiju sporom, pa čak i nemarnom u rješavanju važnih problema modernizacije Dalmacije, no ipak pitanje je kako bi se Dalmacija uopće

⁸ „Natio politica“, odnosno isključivo plemstvo obnaša javne dužnosti. Plemići se dijele na sitno, srednje plemstvo i magnate.

⁹ Pripadnici slobodnih kraljevskih gradova, dijele se na građansku inteligenciju i privredno građanstvo.

¹⁰ Kmetovi se sastoje od želira (nemaju zemlju, nego okućnicu), slobodnjaka (oslobodeni rente, uglavnom obrtnici, seoski sudci), gornjaka (rade u vinogradima) i predijalaca (vazalni plemići na crkvenim posjedima, služe u vojsci i oslobođeni su od rente); Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine* (Zagreb: Leykam International, 2010), 92-122.

¹¹ Plemstvo, građanska elita, visoko svećenstvo.

¹² Kolonat je ugovorni odnos između zakupnika zemlje i posjednika. Koloni su slobodni ljudi koji za razliku od kmetova posjeduju svoju kuću i okućnicu, ali daju dio uroda koji ovisi o dogovoru koji je dugoročan. Društvenim razvojem Banske Hrvatske, kao i Dalmacije, detaljnije su se bavili: Mirjana Gross, ur., *Društveni razvoj u Hrvatskoj/ od 16. do početka 20. stoljeća* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981); Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu/ Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992); Cvjetko Milanja, *Konstrukcije kulture/ Modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2012); Šime Pilić, „Regionalne i subregionalne studije/ Dalmacija i Pokrčje“, *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke 3/3* (2010): 11-43; Dragan Markovina, „Reformska nastojanja Mletačke Republike u Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća u kontekstu novih odnosa moći na jadranskom prostoru“, *Historijski zbornik 63/1* (2010): 191-214; Mithad Kozličić, Ante Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012).

¹³ Nikša Stančić, „Hrvatska između srednje i jugoistočne Europe u 19. stoljeću (do 1870-ih godina)“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 27* (1994): 320-322.

¹⁴ Svrha takvog načina trošenja sredstava jest da na svakom teritoriju Monarhije postoje iste institucije kako bi se mogla centralizirati administracija i na taj način provoditi službena politika Dvora.

razvijala da Monarhija nije radila na stvaranju upravnih struktura djelotvornih na čitavom teritoriju.¹⁵ Modernizaciju je, osim do sad navedenih razloga, bitno usporavala i slaba prometna povezanost s ostalim dijelovima Monarhije, a Dvor je uglavnom trgovao putem luka sjeverozapadnog Jadrana, dok su dalmatinske luke prepuštene sebi i tako stagnirale.¹⁶ Prema kraju prve polovice XIX. stoljeća ojačao je sloj građanstva koji se bavio trgovinom, pomorstvom, obrtima i vinogradarstvom, koje je modernizacijom ubrzo pretvoreno u važnu dalmatinsku gospodarsku granu. Građanstvo je zbog sve unosnijeg poslovanja imalo financijsku mogućnost slati pomladak na europska sveučilišta s kojih se on vraćao razvivši različite poglede vezane uz prošlost naroda koji je tamo obitavao, kulturu i jezik, kao i tadašnju političku situaciju.¹⁷

3. Ilirizam kao glavni utjecaj na dalmatinski preporod

Ljudevit Gaj izdao je 1830. godine brošuru *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* pomoću koje je pokušao ujednačiti pravopis u svim hrvatskim zemljama. U njoj je po prvi puta upotrijebio dijakritičke znakove, dok se istovremeno pridržavao ideala slavističke znanosti, odnosno poštivao je načelo jednog znaka za jedan glas.¹⁸ Godine 1835. počele su izlaziti *Novine Horvatzke* s književnim prilogom *Danica Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka* koji označavaju početak aktivnog djelovanja hrvatskog preporodnog pokreta na području Banske Hrvatske, a zatim i ostalim hrvatskim zemljama. Godinu kasnije Gaj mijenja ime novina, pa tako i cjelokupnoga pokreta u ilirsko, te prelazi s kajkavskoga narječja na štokavsko, što u određenom krugu intelektualaca i plemića Banske Hrvatske nije dočekano s oduševljenjem. Štokavsko narječje trebalo je činiti osnovu „ilirskoga jezika“ kojim bi se uspjele jezično ujediniti hrvatske zemlje, premda je to značilo put preko zamišljenog ujedinjavanja svih Južnih Slavena u jednom standardnom jeziku.¹⁹ Tomu je zaslužan i grof Janko Drašković koji je napisao programatski spis na štokavštini poznat pod imenom *Disertacija*. Na postanak ilirizma utjecali su njemački romantizam, naročito isticanjem načela jezika i narodnosti, francuska politička misao isticanjem države i panslavizam isticanjem zajedništva Slavena.²⁰ Povjesničar Nikša Stančić navodi da je potrebno razlikovati pojam hrvatskog narodnog

¹⁵ Pieter Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, prev. Karmela Cindrić (Zagreb: Sandorf, 2018): 145-146.

¹⁶ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 96.

¹⁷ Bezić-Božanić, „Kulturna zbivanja u srednjoj Dalmaciji“, 575-577.

¹⁸ Marko Zajc, *Gdje slovensko prestaje, a hrvatsko počinje/ Slovensko-hrvatska granica 19. i početkom 20. stoljeća*, prev. Anita Peti-Stantić, Sanja Slukan i Miroslav Gradečak (Zagreb: Srednja Europa, 2008), 50.

¹⁹ Štokavsko narječje činilo je najzastupljenije narječje kod Hrvata, Srba, ali i Srba u Hrvatskoj, stoga je Gaj smatrao da će upravo preko štokavice, kao najbrojnijeg narječja, ujediniti sve hrvatske zemlje; Nikša Stančić, „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 10/1 (2008): 11-13.

²⁰ Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*, 277.

(nacionalnog) preporoda od ilirskoga pokreta²¹ iz razloga što hrvatski narodni preporod čini prvu etapu procesa oblikovanja moderne hrvatske nacije u sklopu oblikovanja modernog građanskog društva, dok je ilirski pokret samo organiziraniji nastavak toga procesa.²² Ilirskim imenom se pokušalo spojiti različite hrvatske krajeve u kojima se razvijala pokrajinska svijest. Hrvatsko ime konkretno je u to doba označavalo Zagrebačku, Varaždinsku i Križevačku županiju, točnije kajkavske krajeve; zbog toga se očekivalo da će preporoditelji hrvatskim imenom ustvari odbiti mnoge od svoga pokreta.²³

4. Začetak preporodnih tendencija u Dalmaciji

Preporodni pokret je u Dalmaciji započeo sa svojim djelovanjem tijekom šezdesetih i trajao sve do osamdesetih godina XIX. stoljeća. Prije toga razdoblja postoje svojevrstne „klice“, odnosno začetci preporoda, primjerice u djelovanju Ante Kuzmanića, Šime Starčevića i Stjepana Ivičevića, ali je važno naglasiti kako do šezdesetih godina nije postojao organizirani pokret. Ante Kuzmanić bio je na čelu zadarskog jezično-kulturnog kruga, gdje se odupirao talijanizaciji i germanizaciji. Njegov najvažniji doprinos jest pokretanje lista *Pravdonoš*²⁴, a sukobio se s Ljudevitom Gajem oko prihvaćanja štokavske ijekavštine; sam je naime zagovarao da se hrvatski književni jezik temelji na osnovi ikavske štokavštine. Dakle, bio je spreman braniti narodni dalmatinski jezik i po cijenu sjedinjenja s Hrvatskom. Razlog njegove bojazni i protivljenja ijekavštini kao osnovici književnoga jezika sadržan je u mišljenju da se radi o srpskome jeziku, a posljedično i srpskome nacionalizmu koji preko panslavizma pokušava stvoriti uporište u Dalmaciji, pri tom brišući hrvatsko ime.²⁵ Kuzmanić je zagovaranjem ikavske štokavštine imao na umu ponajprije potrebe seljaka, no može se isto tako prepoznati da je u ikavici vidio subjekt hrvatske supstancije.²⁶ Svećenik isusovačkog reda i hrvatski jezikoslovac Šime Starčević napisao je prvu gramatiku hrvatskoga jezika na hrvatskome jeziku

²¹ Hrvatski preporodni pokret u razdoblju djelovanja pod ilirskim imenom koju profilira prvenstveno ilirska (južnoslavenska) ideja, odnosno kulturno, jezično i književno jedinstvo hrvatskih zemalja unutar zajednice Južnih Slavena.

²² Stančić, „Hrvatski narodni preporod,“ 8-10.

²³ Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*, 278.

²⁴ Pokrenut 1851. godine, u njemu se stvarala hrvatska pravna terminologija.

²⁵ Danijel Tonkić, „Polemiki članci Ante Kuzmanića u ‘La voce dalmatica’ 1862.-1863.,“ *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riči* 28/1 (1999): 53-56.

²⁶ Milanja, *Konstrukcije kulture*, 203. Dalmatinski sabor je na sjednici 22. travnja 1861. godine jednoglasno donio odluku kako će se za narodni jezik upotrebljavati naziv slavjansko-dalmatinski. Kuzmanić je naziv slavjansko-dalmatinski poistovjećivao s hrvatskim. Sukob oko pitanja naziva narodnog jezika započeo je 1862. godine kada je Zemaljski odbor u svrhu promicanja narodnog jezika osigurao financijska sredstva za stvaranje rječnika. Kako nisu htjeli koristiti sjevernohrvatske knjige u nastavi s obzirom na njihovu slavensku orijentiranost, mnogi su narodnjaci (pripadnici Narodne stranke u Dalmaciji) jasno izrazili negodovanje koje je rezultiralo protivljenjem nazivu slavjansko-dalma-

(*Nova ricislovica ilirska*) i tiskao je 1812. godine u Trstu. Slično Kuzmaniću, vjerovao je u ikavštinu kao najbolju osnovu zajedničkog jezika, a o tome je često pisao u *Zori dalmatinskoj*²⁷ i *Glasniku dalmatinskom*²⁸ za koje bismo mogli reći da predstavljaju stvarni začetak sve prisutnijeg djelovanja preporoda. Dalmatinski političar i pisac Stjepan Ivićević zastupao je slavensku (ilirsku) ideju i jezično-kulturno jedinstvo Južnih Slavena, a 1848. godine postao je makarskim gradonačelnikom i izabran je za zastupnika u austrijskom parlamentu. Prihvaćao je ideje o hrvatskome etnosu koji se prostire od Drave do Jadrana, ali je isto tako želio očuvati talijansku kulturološku sastavnicu Dalmacije, te ju učiniti glavnim kulturnim žarištem budućeg preporoda.²⁹ Njihova zalaganja protiv talijanizacije, polagano približavanje ilirskoj ideji, pa i jedinstvenim jezikom potaknut će nove raskole i time stvoriti dva dominantna pokreta, čija će se mišljenja tijekom preporodnog razdoblja uvelike razilaziti. Primjer rano razilaženja jest djelovanje dubrovačkog franjevca Inocenta Čulića u čijem životopisu možemo pronaći da se zalagao za stvaranje nacionalne knjižnice u Dalmaciji, proučavanje povijesti i izdavanje djela hrvatskih pisaca. No, Čulić se otvoreno protivio uvođenju hrvatskog jezika kao službenog, te se protivio pokretanju *Zore dalmatinske*. Naime, tumačio je kako se mnogi Dalmatinci stide vlastitoga imena, pa da nitko neće čitati časopis.³⁰ Tomu u prilog svakako ide činjenica dominantnosti talijanskoga jezika i kulture na prostoru javnog života i uprave.

5. Sukob autonomaške i preporodne ideje

Padom tzv. Bachova apsolutizma 1860. godine sazvano je Pojačano carevinsko vijeće na kojemu se raspravljalo o preuređenju Monarhije, a odlučeno je da će to biti u znaku federativnog načela. Tada se vodila rasprava oko pitanja uvođenja hrvatskoga jezika u škole i urede Banske Hrvatske, kao i potrebe za ujedinjenjem Banske Hrvatske i Kraljevine Dalmacije. Upravo tamo su đakovački biskup, teolog i političar Josip Juraj Strossmayer, uvelike zaslužan za

---

tinski jezik, dok su zastupali stav da bi se narodni jezik trebao preimenovati u hrvatsko-srpski ili slovinski.

²⁷ Književno-kulturni časopis koji je pokrenuo Ante Kuzmanić, a njime se propagirao dalmatinski pravopis u zajedničkom standardnom jeziku, iako je zagovarano sjedinjenje svih hrvatskih zemalja. Objavljivao je u razdoblju od 1844. do 1849. godine.

²⁸ Službeni list carske i kraljevske dalmatinske vlade u Zadru. Izlazio je kao politički list u razdoblju od 1849. do 1866. godine i u njemu su objavljivali brojne radove hrvatski književnici i znanstvenici na području Dalmacije; Anastazija Horvat, „Nova ricislovica ilirska,“ *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 14/1 (2002): 103-105.

²⁹ Nikša Stančić i Nataša Bašić, „Stjepan Ivićević“, u *Hrvatski biografski leksikon* [online], <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=119> (pristup 24. 04. 2020.)

³⁰ Ivan Pederin, „Dalmacija u mijeni XVIII/XIX. stoljeća,“ *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 18 (2012): 17-18. Čulić je aludirao na pripadnike viših slojeva koji su se većinom koristili talijanskim jezikom, što je posljedica višestoljetne Mletačke uprave u Dalmaciji, dok je narodni jezik smatran jezikom puka.

pokretanje brojnih visokoobrazovnih ustanova, te širenje preporodnih ideja, i Ambroz Vranyczany-Dobronić (kao predstavnik Banske Hrvatske u Pojačanom carevinskom vijeću) zahtijevali sjedinjenje. To je potaknulo veliku raspravu s političarom, začetnikom autonomaške ideje, Franom Borelijem koji se tomu kao predstavnik Dalmacije u Vijeću protivio. Rasprava se dalje proširila na područje Dalmacije, gdje pristaše sjedinjenja još uvijek nisu posjedovali dovoljnu političku moć da bi pokrenuli nešto takvo.³¹ Tako je 1860. i 1861. godine nastalo mnoštvo brošura i članaka pomoću kojih se vodila političko-kulturna borba između predstavnika aneksionista (članova Narodne stranke u Dalmaciji, tzv. narodnjaci) i autonomaša (nazivani i tolomaši ili talijanaši). Aneksionisti su prvenstveno zahtijevali sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, a posljedično su promicali slavenstvo nasuprot talijanaštvu. Autonomaši su, nasuprot aneksionistima, zauzeli čvrst stav kako bi se Dalmacija trebala razvijati samodostatno pod izravnom upravom Dvora. Ideologija kojom su se vodili povezivala je kulturne tradicije slavenske većine i talijanske manjine. Dakle, autonomaši su prihvatili slavenstvo kao etničku podlogu, ali je ono „profinjeno“ talijanskom kulturom i tradicijom mletačke uprave, što čini dalmatinsku posebnost.³² Do šezdesetih godina XIX. stoljeća pod pritiskom talijanizacije i „odnarođivanja“, puk izvan gradova okupljao se većinom u bratovštinama, gdje su zajedno obitavali svi društveni slojevi i njegovale se pučke pjesme, dok su putem crkvenih obreda, posebice onih koje je vodio niži svećenički sloj, i uz pomoć školovanih ljudi pružali svojevrsan otpor u čuvanju svoga jezika i zasebnog identiteta.³³ Velik dio svećenstva činili su upravo niži svećenici, odnosno seoski župnici pučkog podrijetla iz nižeg gradskog ili seoskog sloja. Tijekom preporodnog razdoblja struktura stanovništva se mijenjala, ali nije došlo do uočljivije kvalitativne preobrazbe. Važno je istaknuti da je tijekom druge polovice XIX. stoljeća stvoren pokret među svećenstvom za obnovu glagoljaštva. Don Frane Bulić je kao predsjednik Odbora za obranu glagoljaštva prikupljao činjenice vezane uz glagoljanje koje je stoljećima bilo prisutno među nižim svećenstvom u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri. Naposlijetku, prikupljeno je 535 potpisa u *Memorandumu* koji je predložen papi. Pitanje glagoljaštva i učvršćenja slavenske liturgije, koje je zadobilo prvenstveno političko-identitetski značaj, pomoglo je u daljnjem združivanju preporoditelja i svećenstva na prostoru Dalmacije.³⁴ U prilog narodnjacima svakako je išlo i to što se upravo tijekom šezdesetih godina, može

³¹ Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, 292-293.

³² Nikša Stančić, „Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/1861. godine,“ *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 11/1 (1978): 183-185; „Slaveni po narodnosti, a Talijani po izobrazbenosti“. Cilj autonomaša bio je prikazati povijest Slavena u Dalmaciji odvojenim od Hrvata koji su srednjovjekovni pridošlice. Dakle, Slavo-Dalmati su prema njihovom mišljenju činili autohtono stanovništvo Dalmacije. Kasnije je dio autonomaša zagovarao talijanizaciju i priključenje Italiji, što je dovelo do polaganog raspadanja pokreta.

³³ Bezić-Božanić, „Kulturna zbivanja u srednjoj Dalmaciji,“ 579-580.

³⁴ Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* (Zagreb: Leykam Interantional, 2015), 91-92.

se slobodno reći u kritičnom razdoblju za prihvaćanje ilirske ideje, pa posljedično i hrvatstva, vratila prva generacija mladih intelektualaca s europskih sveučilišta. Važno je naglasiti da se ne radi o talijanskim sveučilištima, već sveučilištima u Grazu, Pragu i Beču gdje su došli u kontakt sa studentima iz Banske Hrvatske koji su se vodili preporodnim idejama, te su upravo od njih upili nove načine promišljanja o identitetu i poimanju nacije.³⁵ Studentima iz Dalmacije bilo je uvelike onemogućeno studirati na Sveučilištu u Zagrebu, a glavni razlog tomu predstavljao je rastući interes mnogih s područja Dalmacije i Istre u provođenju integracijskih procesa s Bansom Hrvatskom. Visoki austrijski politički krugovi osmislili su način kojim bi privukli studente u austrijski dio Monarhije, odnosno ako je osoba iz Dalmacije diplomirala na Sveučilištu u Zagrebu, onda se nije mogla zaposliti u Cislajtaciji. Takva prepreka, osmišljena da se smanji kontakt između hrvatske inteligencije iz različitih hrvatskih zemalja, potaknula je mnoge dalmatinske studente da školovanje provedu na sveučilištima u austrijskome dijelu Monarhije, posebice Grazu i Beču.³⁶ Dvor je 1861. godine stvorio Dalmatinski sabor, čime je ustvari jasno naznačen negativan stav Monarhije prema zahtjevima za ujedinjenjem, tim više što su na prvim izborima autonomaši odnijeli premoćnu pobjedu. Politika Dvora stremila je očuvanju dalmatinske državnosti i njezine slavo-dalmatinske odrednice, kojoj su pak pripadnici Narodne stranke i hrvatski preporoditelji predstavljali glavnu prepreku. Naime, ugarski dio Monarhije nakon sloma neoapsolutizma i ponovnog uvođenja centralizma nije želio poslati predstavnike u Carevinsko vijeće, pa je svojevrsna politička podrška ujedinjenju hrvatskih zemalja mogla pomoći Dvoru da izolira Bansku Hrvatsku od prougarskog utjecaja i političkom igrom ustvari prisili Ugarsku da popusti u svome odupiranju. Međutim, tijekom 1860-ih postojala je ograničena podrška preporoditeljskim aktivnostima, posebice u razdoblju nakon Viške bitke 1866. godine kada se talijanski segment pokazao opasnim za austrijske političke interese. No, naknadno je Dvor ponovno podupirao autonomaše, jer se

³⁵ Isto, 580. Tijekom 1850-ih godina vidljiv je značajan rast broja hrvatskih studenata na sveučilištima u Monarhiji. Najveći dio studentske populacije činio je pomladak srednje klase (koja je veoma raznolika), a također su bili prisutni plemići, pa čak i seljaci. U razdoblju od 1848. do 1918. godine Sveučilište u Beču pohađalo je 178 928 studenata, dok je broj Južnih Slavena iznosio 11 581. Isto tako, od 1870. do 1917. godine broj Dalmatinaca na Sveučilištu iznosio je oko 1600 studenata, te time ujedno čini najzastupljeniji dio studentske populacije hrvatskih zemalja u Beču (samo ako se promatraju zasebno studenti s područja hrvatskih županija nasuprot slavonskih). Razlog velike prisutnosti slavenske populacije na austrijskim monarhijskim sveučilištima posljedica je kasne uspostave modernog Sveučilišta u Zagrebu koje je osnovano tek 1874. godine i austrijske unutarnje politike; Iskra Iveljić, „Kroatische Studenten und Professoren in Wien,“ u *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th-20th Century)*, ur. Iskra Iveljić (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 296-297.

³⁶ Božena Vranješ-Šoljan, „Croatian Student Societies in Vienna in the 19th Century,“ u *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th-20th Century)*, ur. Iskra Iveljić (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 358.

strahovalo da će ujedinjenjem Banske Hrvatske i Dalmacije posljedično jačati Ugarska, što bi predstavljalo najveću opasnost za austrijsku premoć unutar Monarhije.³⁷ Narodnjaci su početkom 1860-ih odvagali pobjedu u seoskim općinama, kao i u Dubrovniku i Boki kotorskoj.³⁸ Preporodne aktivnosti počele su se upravo u to doba sve više organizirati pod vodstvom svećenika, književnika i političara Mihovila Pavlinovića, političara Mihe Klaića te zastupnika Narodne stranke Jurja Pulića i Konstantina Vojnovića, kao i nekih drugih istaknutih pojedinaca. Procvat građanske misli u Dalmaciji razvijao se sukladno s pojavom tjednika *La Voce Dalmatica* i godišnjaka *Annuario dalmatico* gdje su se objavljivali radovi koji su naglašavali prometno-infrastrukturne probleme, ali i snažniju potrebu za određivanjem dalmatinskog identiteta. To je svakako odražavalo intenzivniju aktivnost inteligencije građanskog sloja u pogledu modernizacije i oblikovanja modernoga društva.³⁹ Sukob dvije misli, dva shvaćanja identiteta dodatno je zaoštrila rasprava o pitanju koji bi jezik trebao postati službenim u Dalmaciji, što je izazvalo lavinu reakcija. Autonomasi su se zalagali da to bude talijanski pri čemu bi se u stvari provodila talijanizacija; ako se pojedinac želio uspjeti na društvenoj ljestvici, morao je govoriti talijanski, odnosno trebao je proći talijansku školu i asimilirati se u više socijalne krugove. Takvo poimanje jezika predstavljalo je prepreku mnogim ljudima iz zaleđa, jer nisu poznavali jezik, a narodnjaci nisu prihvaćali misao da razmjerno mala populacija određuje integracijsko-nacionalne procese namećući vlastite misli većini. Stoga, među brojnim osobama reagirali su svećenik i profesor u zadarskoj gimnaziji Ivan Danilo, već spomenuti Mihovil Pavlinović te dubrovački književnik i političar Orsat (Medo) Pucić koji su osudili korištenje talijanskog jezika.⁴⁰ Središtima očuvanja narodnoga jezika i zasebnog identiteta postale su čitaonice. Naime, 1862. godine u Splitu je osnovana *Narodna slavjanska čitaonica*, u Zadru 1863. godine *Narodna čitaonica*, a među drugim gradovima čitaonice su dobili i Sinj, Šibenik, Trogir, Drniš i Kaštela. Čitaonice su bile sastajališta istomišljenika, ljudi različitih profesija koji su imali iste svjetonazore, gdje su razmjenjivali vlastita iskustva i mišljenja. Iako su osnivane na cjelokupnom teritoriju današnje Republike Hrvatske, čitaonice su omogućile da se u područjima najvećih pritisaka na jezik lokalna inteligencija može bolje organizirati, pa čak i u vidu zabave, kao i promišljanjima, ustvari njegovati materinji jezik i narodne običaje.⁴¹ Nadovezujući se na preporodne ideje širenja pisane riječi, kulture i čitanja knjiga te stvaranja odnosa prema pisanoj baštini u širim slojevima „naroda“, čitaonice

³⁷ Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 57; Antoni Cernatowitz, *Narodni preporod u Dalmaciji/ Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, prev. Magdalena Najbar-Agičić (Zagreb: Srednja Europa, 2006), 37-40.

³⁸ Markus, „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija,“ 23-24.

³⁹ Stančić, „Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka,“ 187-190.

⁴⁰ Isto, 192-199.

⁴¹ Branimir Crljenko, „Čitaonička sastavnica preporodnog pokreta Istre i Hrvatska čitaonica u Svetvinčentu,“ *Vjesnik istarskog arhiva* 6-7 (2001): 159-161.

su postale ključnim mjestima kontakta.⁴² Obrazovaniji i imućniji slojevi stanovništva su relativno lako dolazili do knjiga, dok će se tek pojavom čitaonica i širim slojevima društva omogućiti da čitaju novine i djela na hrvatskome jeziku. Dakle, unutar čitaonica su se održavala skupna čitanja, odnosno recitirana su djela domaćih autora kako bi nepismeni mogli usvojiti preporoditeljske ideje, zatim izvodile su se različite manifestacije, mladi su učili o povijesti vlastitoga naroda, pjevale su se domoljubne pjesme, točnije njegovao se narodni život i običaji.⁴³ Treba naglasiti da je većina narodnjaka polazila od južnoslavenske ideje s time da su u njoj vidjeli samo širi okvir u kojemu je hrvatstvo, kao dio južnoslavenskog zajedništva, imalo prednost nad drugim identitetima, ali su jugoslavenskim imenom htjeli privući autonomaše kojima je hrvatsko ime bilo neprihvatljivo, no koji nisu poricali svoju slavensku pripadnost.⁴⁴ Ipak, 1866. godine dogodio se veliki zaokret unutar političkog diskursa narodnjaka pod vodstvom Mihovila Pavlinovića. On je započeo voditi narodni preporod prema sve jačem zastupanju hrvatskog nacionalnog osjećaja, što je 1869. godine formirao u tajnom programu pod imenom „Hrvatska misao“ u kojem jasno stoji da je temelj definiranja hrvatskoga nacionalnog učvršćivanja nasuprot ostalim južnoslavenskim narodima biti Hrvatom i katolikom. Prihvatio je suvremeni nacionalizam i vidio je potpuno nacionalno ostvarenje tek stvaranjem nacionalne države u kojoj je hrvatska nacija trebala biti nositeljica suvereniteta.⁴⁵ Dakle, Pavlinović je početkom 1870-ih godina imao veoma jasno razrađenu ideologiju koja je zastupala stav da hrvatski narod ima prirodno i povijesno pravo stvoriti vlastitu nacionalnu državu, a to se trebalo postupno ostvariti unutar Monarhije, odnosno federalizacijom.⁴⁶ Prema povijesnim i prirodnim pravima u hrvatske teritorije ubrajao je Bansku Hrvatsku, Vojnu krajinu, Istru, područje današnjeg Hrvatskog primorja, Koruške, Celjske županije i današnje Bosne i Hercegovine do rijeke Vrbas. U ideološkom pogledu promatrao je Srbe u „narodno-državnom“ smislu Hrvatima, dok se odlučno suprotstavljao ilirskoj (južnoslavenskoj) ideji, jer je sma-

⁴² Veliku prepreku širenju preporodnih ideja u nižim slojevima stanovništva na području Dalmacije predstavljala je nepismenost. Ipak, postojalo je skupno čitanje u kojemu su se ukućani okupljali, pa je jedan od njih čitao određeno djelo (vrlo često od fra Andrije Kačića *Razgovor ugodni naroda slovinskog*). Skupno čitanje imalo je važnu društvenu ulogu na selu, jer su se na taj način seljani okupljali na sijelima, pismeni i nepismeni. Time je ustvari čitatelj postao ekvivalent guslarima i pučkim kazivačima koji su napamet poznavali junačke narodne pjesme i izvodili ih na sijelima; Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata/ Od početka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas*, knjiga 3 (Zagreb: Školska knjiga, 2008), 310.

⁴³ Crljenko, „Čitaonička sastavnica preporodnog pokreta,“ 163-164; Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, 314-318.

⁴⁴ U prilog ovoj tvrdnji ide činjenica kako su se narodnjaci 1860. godine okupljali oko časopisa *Il Nazionale* koji je izlazio na talijanskom jeziku s *Prilogom k Narodnom listu* koji je bio na hrvatskome jeziku.

⁴⁵ Marko Trogljić, „Politička misao Mihovila Pavlinovića,“ u *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, ur. Marijana Marinović (Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2008), 73-78.

⁴⁶ Isto, 78.

trao da se njome uništavaju temelji državnog hrvatstva, kao i da se pokušava ukloniti ključna razlika između Hrvata i Srba, čiji se temelji nalaze u oprečnosti istočnog i zapadnog crkveno-državnog sustava.⁴⁷ Glavni uzrok Pavlinovićevom ideološkom zaokretu jest srpska politika koja nije prihvatila južnoslavensku ideju, već je promicala ideju srbizma svih govornika štokavskog narječja, odnosno zastupala misao da se radi o srpskome jeziku i narodu, pa je tako u kategoriju pokrajine srpske nacije ulazila i Dalmacija, čemu su se usprotivili brojni narodnjaci, posebice u gradovima. Narodnjaci u svom političkom diskursu nisu bili u potpunosti ujedinjeni zato što su postojale koncepcije o jeziku, pa i identitetu u kojima su se razilazili, no prevladao je zajednički cilj, a to je bio zahtjev za ujedinjenjem s Bansom Hrvatskom i upotreba narodnoga jezika. Na unificiranje misli Narodne stranke i njezinih zastupnika utjecalo je transformiranje nacionalne svijesti građanstva na području uže Dalmacije (područje Kraljevine Dalmacije bez Dubrovnika i Boke kotorske), kao i politička situacija, odnosno razdoblje 1870-ih kada su srpski intelektualci koalirali s autonomašima. Razdruživanje Hrvata i Srba unutar Narodne stranke, potaknuto srpskom politikom o srpskim zemljama, odbilo je od velikog dijela preporoditeljske inteligencije južnoslavensku ideju i utrlo put razvijanju hrvatskog nacionalnog osjećaja.⁴⁸ Nikša Stančić jasno izdvaja dvije vrste dalmatinske inteligencije. Prvu čini gradska inteligencija sastavljena od svjetovnjaka i liberalnog svećenstva, dok drugu čini niže svećenstvo pučkih krajeva. Prva skupina je na putu do nacionalne integracije, odnosno upotrebe hrvatskoga imena i jezika morala svladati osjećaj partikularizma i posebnosti talijanske kulture koja je ostavila traga uz obalu, pogotovo gradove. Druga skupina nije imala problema u prihvaćanju hrvatskoga imena i hrvatskog nacionalnog osjećaja, a posjedovali su i znatno širi utjecaj među pukom, što je uvelike pomoglo širenju preporodnih ideja na sve društvene slojeve.⁴⁹ Doista, situacija je 1882. godine bila povoljna i narodnjaci su odnijeli veliku pobjedu na izborima za Dalmatinski sabor; kao poseban uspjeh se ističe pobjeda nad dugogodišnjim načelnikom Antoniom Bajamontijem u Splitu⁵⁰.

⁴⁷ Mihovil Pavlinović tvrdio je kako Srbi koji žive na području hrvatskih zemalja nisu poseban narod jer ne sadrže narodno-državno pravo koje ih odvaja od hrvatskog narodno-državnog prava, stoga oblikuje pojam „narodno-državni“ Hrvati, a to potkrepljuje primjerom da su svi stanovnici Francuske bez obzira na njihovu vjeru i narodnost ustvari „narodno-državni“ Francuzi. Ipak, Srbima nije htio uskratiti ništa što je označavalo njihovu narodnu posebnost, ali je smatrao da nacionalnu pripadnost etniciteta određuje pripadnost hrvatskoj ili srpskoj državi, odnosno želio je postići da Srbi u hrvatskim zemljama prihvate Hrvatsku kao svoj politički okvir, te da ne traže svoje državno središte izvan Hrvatske; Nikša Stančić, „Odnos nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića,“ *Historijski zbornik* 25-26 (1972-1973): 165-182.

⁴⁸ Markus, „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija,“ 24-25.

⁴⁹ Stančić, „Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka,“ 237-248. Niže svećenstvo se također istaknulo objavljivanjem brojnih članaka u tadašnjim novinama.

⁵⁰ Bajamonti se istaknuo kao veliki protivnik hrvatskog narodnog preporoda, a nakon izbora za Sabor 1882. godine nastavio je voditi autonomaški pokret koji je izgubio političko značenje.

Godine 1866. u Arbanasima je otvorena hrvatska učiteljska škola s kojom je započela dugotrajna bitka za uspostavljanje hrvatskog jezika službenim u Dalmaciji. Prva veća pobjeda narodnjaka očitovala se na izborima za Dalmatinski sabor 1870. godine kada su osvojili većinu koju neće izgubiti tijekom cijelog razdoblja preporodnih aktivnosti, pa i kasnije. Također, 1870. godine narodni/hrvatski jezik izjednačen je s talijanskim u sudstvu, a u Dubrovniku je uveden u općinska vijeća i škole.⁵¹ Godinu kasnije vlada iz Beča predložila je novi zakon prema kojem bi car mogao izravno raspisati izbore za zastupnike u Carevinskom vijeću, ako to zemaljski sabori ne naprave ili odbiju. Petero zastupnika Narodne stranke je taktiziranjem glasovalo za provedbu zakona, što je Dvoru na određeni način pokazalo da iako zagovaraju federalizaciju Monarhije, ipak su spremni na određene ustupke vlasti.⁵² Razlog zbog kojeg su dalmatinski zastupnici u Dalmatinskom saboru popuštali vlastima u Austriji posljedica je straha da bi austrijska vlast mogla raspustiti Dalmatinski sabor i pomoći autonomašima da na sljedećim izborima prevladaju. Napetosti između autonomaša i narodnjaka postale su uzavrele, a događaj u Splitu 6. veljače 1872. godine rezultirao je nasiljem između dvaju političkih opcija. Nakon smrti Giorgija Giovanizija, jednog od lidera Autonomaške stranke, načelnik Bajamonti tražio je od narodne čitaonice u Splitu da zbog Dana žalosti otkaže najavljeni ples koji se trebao održati. Naime, ples je otkazan u posljednjem trenutku, ali veliki broj pristaša autonomaša pokušao je ući u čitaonicu, te je došlo do fizičkog sukoba.⁵³ Usporedno s političkim pobjedama Narodne stranke širilo se i školstvo na narodnom jeziku.⁵⁴ Do 1883. godine već je 300 škola poučavalo na narodnom jeziku.⁵⁵ Srednje škole u kojima je započelo poučavanje na hrvatskome jeziku bile su bokeljska i dubrovačka, dok je nakon njih proces uvođenja narodnog jezika u srednje škole uveden u Split, a pobjedom 1882. godine i u Zadar. Naposljetku, narodni jezik proglašen je službenim jezikom Kraljevine Dalmacije 1883. godine, ali čak ni tada nije prestala upotreba talijanskog jezika u upravi i sudovima.⁵⁶

⁵¹ Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 56.

⁵² Dalmatinski zastupnici su u Carevinskom vijeću 1873. godine glasovali za novi zakon, iako su narodnjaci jednoglasno odlučili da trebaju glasovati protiv, koji je predviđao uvođenje izravnih izbora za Carevinsko vijeće pomoću kojeg je vlast u Austriji pokušala steći veći politički utjecaj na pojedine dijelove Monarhije. Zastupnici su se opravdali pred stranačkim vodstvom na način da su naglasili kako je njihova potpora zakonu bila isključivo u interesu naroda, odnosno prikazivali su svoj podvig kao nezaobilazan način koji je omogućio Narodnoj stranci daljnju političku premoć nad autonomašima; Cernatrowitz, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 190-191.

⁵³ Isto, 186-189. Fizički sukobi autonomaša i narodnjaka u Splitu vjerno prikazuju koliko je politička situacija utjecala na svakodnevni život i djelovanje dviju strana.

⁵⁴ Moglo bi se reći „pohrvaćivanje“ školstva. „Hrvatski iliti srpski jezik“, ne postoji još uvijek jasna diferencijacija u nazivu jezika, iako bi bilo korektno koristiti naziv hrvatski.

⁵⁵ Do Prvog svjetskog rata ta brojka je narasla do 400 škola.

⁵⁶ Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, 310-311; Trogrlić, Šetić, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 90.

6. Zaključak

Politička situacija na početku XIX. stoljeća omogućila je Dalmaciji da postane dio Habsburške Monarhije i tako nakon višestoljetnog izbivanja opet ostvari političko-kulturne veze s Banskom Hrvatskom. Činjenica je kako su mnoge stavke tadašnje uprave, koja se nalazila pod direktnom kontrolom austrijskih vlasti, kao i niza gospodarskih i infrastrukturnih zaostataka, te različitosti društvene stratifikacije, negativno utjecali na procese modernizacije, a isto tako razvitka nacionalnog osjećaja. Obnovom ustavnosti i stvaranjem Dalmatinskog sabora 1861. godine došlo je do raslojavanja dalmatinske inteligencije i nastala su dva dominantna pokreta, odnosno stranke; Autonomaška stranka prevladavala je u bivšim komunama uže Dalmacije i uprizoruje ju želja da se ostvari ideja zasebnosti Dalmacije i naroda koji u njoj prebiva, dok su pristaše Narodne stranke, čije se uporište ispočetka nalazilo u seoskim općinama, zagovarali južnoslavensku opciju koja je predstavljala najefikasniji put sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom i Vojnom krajinom. Razlog zbog kojega je Narodna stranka naposljetku 1882. i 1883. godine odnijela pobjedu odgovara načelnoj složnosti preporoditelja oko pitanja o narodnom/hrvatskom jeziku i dugogodišnjoj strpljivoj transformaciji nacionalnog osjećaja kod dijela autonomaških pristaša. Dakako, na pobjedu narodnjaka utjecao je zasigurno austrijsko-pruski-talijanski rat 1866. godine, te zaokret mnogih autonomaša u smjeru talijanizacije i odustajanja od slavo-dalmatske ideologije. Drugi važan razlog preokreta kod dalmatinskih narodnjaka u korist hrvatskih preporodnih ideja jest izdvajanje srpskih članova u zasebnu stranku i njihovo kooperativno djelovanje s autonomašima. U tome razdoblju istaknula se ideologija Mihovila Pavlinovića, za koga bismo mogli reći kako su njegovi vidici na pitanje ostvarivanja sjedinjenja s Hrvatskom i odnosa prema Srbima stvaran začetak kasnijeg dalmatinskog pravaštva. Dakle, položaj Dalmacije je tijekom XIX. stoljeća uvelike uvjetovao tijek razvitka nacionalnog osjećaja i pitanja narodnog/hrvatskog jezika, a u kategoriju zasebnosti Dalmacije, što vrijedi i za situaciju u Istri tijekom XIX. stoljeća, mogla bi se posebice naglasiti uloga nižeg svećenstva koje je zdušno zastupalo narodnjačke stavove, te širilo pismenost i preporodne ideje među pukom. O pitanju je li pobjeda Narodne stranke i dalmatinskih preporoditelja bila potpuna, najbolje uprizoruje spoznaja da su nakon 1882. i 1883. godine autonomaši postali marginalna politička skupina koja se raspala, jer su se pristaše podijelile u dio sklon talijanskom narodnom osjećaju i dio koji nije odustao od vlastitog slavenskog podrijetla. Službeno je preporodno razdoblje u Dalmaciji završilo upravo uvođenjem hrvatskog jezika kao službenog u Dalmatinskom saboru i njegovom izvršnom tijelu, Zemaljskom odboru Kraljevine Dalmacije. Također, možemo zaključiti kako završetkom preporoda nije do kraja provedena nacionalna integracija, jer je još uvijek bilo potrebno provesti sjedinjenje Hrvatske i Dalmacije, što će se dobrim dijelom ostvariti tek završetkom Prvog svjetskog rata.

7. Bibliografija

- Avakumović, Ivan. „An Episode in the Continental System in the Illyrian Provinces.“ *The Journal of Economic History* 14/3 (1954): 254-261.
- Bezić-Božanić, Nevenka. „Kulturna zbivanja u srednjoj Dalmaciji u preporodno doba.“ *Dani Hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 24/1 (1998): 575-582.
- Cernatowitz, Antoni. *Narodni preporod u Dalmaciji/ Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*. Prevela Magdalena Najbar-Agičić. Zagreb: Srednja Europa, 2006.
- Crljenko, Branimir. „Čitaonička sastavnica preporodnog pokreta Istre i Hrvatska čitaonica u Svetvinčentu.“ *Vjesnik istarskog arhiva* 6-7 (2001): 159-172.
- Gross, Mirjana, ur. *Društveni razvoj u Hrvatskoj/ od 16. do početka 20. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981.
- _____. Agneza Szabo. *Prema hrvatskome građanskom društvu/ Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.
- Horvat, Anastazija. „Nova ricsoslovica ilirska.“ *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 14/1 (2002): 102-108.
- Iveljić, Iskra. *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb: Leykam International, 2010.
- _____. „Kroatische Studenten und Professoren in Wien.“ U *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th-20th Century)*, ur. Iskra Iveljić, 291-334. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Judson, Pieter. *Povijest Habsburškog Carstva*. Prevela Karmela Cindrić. Zagreb: Sandorf, 2018.
- Kolanović, Josip, Janez Šumrada, ur. *Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa/ arhivski vodič*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.
- Kozličić, Midhat, Ante Bralić. *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.
- Lapenda, Stjepan. *Gospodarstvo i financije u Napoleonovoj Dalmaciji*. Split: Hrvatsko-francuska udruga, 2009.
- Macan, Trpimir. *Povijest hrvatskog naroda*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Markovina, Dragan. „Reformrska nastojanja Mletačke Republike u Dalmaciji u drugoj polovici 19. stoljeća u kontekstu novih odnosa moći na jadranskome prostoru.“ *Historijski zbornik* 63/1 (2010): 191-214.
- Markus, Tomislav. „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918./ Osnovne smjernice političke povijesti.“ U *Temelji moderne Hrvatske/ Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švogor, Jasna Turkalj, 3-26. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.
- Matutinović, Lujo. *Ogled o ilirskim provincijama i Crnoj Gori*. S francuskog prevela Jagoda Milinković. Zagreb: Školska knjiga, 2009.
- Milanja, Cvjetko. *Konstrukcije kulture/ Modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2012.
- Pederin, Ivan. „Dalmacija u mijeni XVIII/ XIX. stoljeća.“ *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 18 (2012): 7-20.
- _____. *Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju (1797.-1813.)/ Uspomeni Vjekoslava Maštrovića*. Zadar: Matica hrvatska, 2015.
- Pilić, Šime. „Regionalne i subregionalne studije/ Dalmacija i Pokrčje.“ *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke* 3/3 (2010): 11-43.
- Stančić, Nikša. „Hrvatska između srednje i jugoistočne Europe u 19. stoljeću (do 1870-ih godina).“ *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 27 (1994): 317-330.
- _____. „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja.“ *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 10/1 (2008): 6-17.
- _____. „Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/1861. godine.“ *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 11/1 (1978): 183-279.
- _____. „Narodni preporod u Dalmaciji.“ U *Društveni razvoj u Hrvatskoj/ od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross: 231-250. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981.

_____. „Odnos nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića.“ *Historijski zbornik* 25-26 (1972-1973): 163-187.

_____, Nataša Bašić. „Stjepan Ivićević“. U *Hrvatski biografski leksikon* [online], <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=119> (pristup 24. 4. 2020).

Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata/ Od početka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas*. Knjiga 3. Zagreb: Školska knjiga, 2008.

Šanjek, Franjo, ur. *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.)/ Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina*. Zagreb, Zadar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010.

Šidak, Jaroslav. *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Tonkić, Danijel. „Polemički članci Ante Kuzmanića u ‘La voce dalmatica’ 1862.-1863.“ *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riči* 28/1 (1999): 43-62.

Trogrić, Marko. „Politička misao Mihovila Pavlinovića.“ U *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, ur. Marijana Marinović, 72-79. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2008.

_____, Nevio Šetić. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam International, 2015.

Vranješ-Šoljan, Božena. „Croatian Student Societies in Vienna in the 19th Century.“ U *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th-20th Century)*, ur. Iskra Iveljić, 357-378. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

Zajc, Marko. *Gdje slovensko prestaje, a hrvatsko počinje/ Slovensko-hrvatska granica 19. i početkom 20. stoljeća*. Preveli Anita Peti-Stantić, Sanja Slukan i Miroslav Gradečak. Zagreb: Srednja Europa, 2008.

Zöllner, Erich, Therese Schüssel. *Povijest Austrije*. Prevele Ana Vlatka Dujić, Sanja Ledinić. Zagreb: Barbat, 1997.

Abstract

This article tries to decipher the reasons why Dalmatian social strata accepted the Croatian national idea and the use of the Croatian language in public life. These reasons are analysed by covering a wider time span, as well as by observing several aspects related to administration, political circumstances, language, population composition and Croatian national revival tendencies. Using the available literature, the article particularly emphasizes the 1860s when the South Slavic (Illyrian) idea was introduced. The idea was used by Dalmatian revivalists in order to politically organise themselves and start implementing a kind of agenda among all social strata with the aim of transforming national feeling. With the help of proactive efforts of Dalmatian revivalists in introducing the Croatian language within higher education, reading rooms became the key places for spreading originally Illyrian, and then Croatian national ideas. Despite the supporters of the Slavo-Dalmatian ideology, the efforts of the Dalmatian revivalists in transforming the national consciousness and introducing the Croatian language into official use in the territory of the Kingdom of Dalmatia prevailed.

Keywords

Dalmatia, Habsburg Monarchy, 19th century, Croatian national revival, Croatian language, Narodna stranka (People's Party), Autonomnaška stranka (The Autonomist Party)